

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЯРОШЕНКО РОМАН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.98: 343.131

**РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ МАЙНА
АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ
СТАНОВИЩЕМ, УЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дніпро – 2024

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Науково-дослідному інституті публічного права.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук, професор

Чаплинський Костянтин Олександрович,

Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

Дрозд Валентина Георгіївна,

Департамент забезпечення діяльності Голови Національної поліції України,

головний спеціаліст консультативно-контрольного відділу;

кандидат юридичних наук, доцент

Антощук Андрій Олександрович,

Національна академія внутрішніх справ,

завідувач кафедри криміналістики та судової медицини.

Захист відбудеться 21 вересня 2024 року о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02 Дніпровського державного університету внутрішніх справ за адресою: 49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у загальній бібліотеці Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, просп. Науки, 26).

Автореферат розіслано 15 серпня 2024 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В. С. Березняк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Кримінальні правопорушення проти власності є однією з найпоширеніших груп протиправних діянь, що посягають на одне з найцінніших соціальних благ – право власності. Злочинна діяльність у цій сфері є серйозною загрозою, порушуючи конституційні права громадян, а привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, становить підвищену небезпеку суспільству та державі. Кримінальні правопорушення, кваліфіковані за ч. 5 ст. 191 КК України, системні, тривалі, завдають шкоди в особливо великих розмірах державному бюджету та суб'єктам господарювання всіх форм власності. Внаслідок спричинених негативних економічних та соціальних наслідків знижується довіра до державних інститутів та влади. Водночас спрощення переміщення коштів і активів після повномасштабного вторгнення РФ на територію України створило сприятливі умови для поширення протиправних дій за межами держави, створюючи небезпеку не лише національним інтересам, а й пряму загрозу міжнародній безпеці, що збільшує кількість вчинених кримінальних правопорушень.

Криміногенна обстановка в економічній сфері за період 2019–2023 рр. відзначається високими показниками, при цьому за окресленим напрямом невеликий відсоток кримінальних проваджень (приблизно 2 %) направлено до суду. Тож за статистичними даними, облікованими офісом Генерального прокурора, кількість зареєстрованих кримінальних проваджень щодо привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) у 2019 р. становить – 9074, з них учинені групою осіб 109; 2020 р. – 11160, з них вчинені групою осіб 375; 2021 р. – 11092, з них вчинені групою осіб 440; 2022 р. – 6698, з них вчинені групою осіб 137; 2023 р. – 9222, з них вчинені групою осіб 208. Водночас закінчено досудове розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та вчинених організованими групами і злочинними організаціями (ст. 191 КК України / у т.ч. ч. 5 ст. 191 КК України), у 2019 р. – 85/23 кримінальних проваджень, з них злочинних організацій – 4/4; 2020 р. – 160/25, з них злочинних організацій – 16/2; 2021 р. – 180/79, з них злочинних організацій – 7/6; 2022 р. – 210/28, з них злочинних організацій – 3/1; 2023 р. – 399/40, з них злочинних організацій – 19/7. Низькі показники розслідування, що здійснюється Національною поліцією України, Службою безпеки України, Бюро економічної безпеки, Державним бюро розслідувань, Національним антикорупційним бюро у зазначених кримінальних провадженнях зумовлені низкою чинників, які перешкоджають досудовому розслідуванню.

Наукове підґрунтя дисертаційного дослідження у галузево-предметному плані становлять фундаментальні надбання видатних криміналістів та процесуалістів: В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, В. К. Весельського, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренка, В. Г. Дрозд, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової,

В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, В. Г. Лукашевича, М. В. Салтевського, В. В. Тіщенко, В. М. Тертишника, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька та ін. Значний внесок та вагомі наукові здобутки щодо розслідування кримінальних правопорушень проти власності, протидії економічній злочинності зробили К. В. Антонов, А. О. Антошук, В. А. Бідняк, А. Ф. Волобуєв, В. В. Дараган, Г. А. Матусовський, В. П. Корж, О. Г. Кальман, Н. С. Карпов, А. М. Кислий, І. В. Пиріг, М. А. Погорецький, О. В. Пчеліна, Д. Б. Сергеева, Л. П. Скалозуб, Р. Л. Степанюк та ін.

Серед спеціалізованих наукових розробок, які стали підґрунтям для формування концепційно-сутнісної моделі розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, та спрямованих на боротьбу з організованою економічною злочинністю треба відмітити роботи на монографічному рівні. Зокрема, в докторській дисертації «Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності» О. В. Пчеліна здійснила комплексний криміналістичний аналіз теоретичних засад формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності (м. Харків, 2017 р.). Низка робіт Б. В. Щура присвячена дослідженню тактики запобігання протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, а також теоретичним основам формування та застосування криміналістичних методик (м. Львів, 2011 р.). Відмічаючи теоретичну значущість наведених праць, потрібно зазначити, що в сучасній криміналістичній науці теоретико-прикладні дослідження за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, залишились поза увагою науковців.

Водночас реалії сьогодення вносять зміни у проведення досудового розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. Технічна оснащеність та інтелектуальні здібності правопорушників, об'єднаних єдиним задумом, що функціонують протягом тривалого періоду часу, стають передумовою появи нових протиправних схем та способів учинення протиправних дій, які потребують використання оновлених криміналістичних підходів та наукового інструментарію, сформованих у приватну методику розслідування окреслених кримінальних правопорушень, що дозволяє довести участь та роль кожного співучасника та вирішити всі інші кримінально-процесуальні завдання.

Наведені чинники у своїй сукупності визначили актуальність окресленої проблематики, підкреслили її теоретико-прикладне значення та зумовили структуру та зміст дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до положень Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів

України від 16.09.2020 № 1126-р), Стратегії воєнної безпеки України (Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021), Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації (розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1805-р), Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації (розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 № 1467-р), Порядку електронної інформаційної взаємодії Офісу Генерального прокурора та Міністерства внутрішніх справ України (спільний наказ офісу Генерального прокурора та МВС України від 22.11.2021 № 371/846), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022–2026 роки (наказ МОН України від 03.02.2022 № 109), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11.06.2020 № 454), основних напрямів наукових досліджень Науково-дослідного інституту публічного права на 2020–2024 рр.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у вирішенні конкретного наукового завдання з розробки концептуальних основ методики розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. Комплексність мети, її багатоплановість зумовили необхідність вирішення окремих завдань:

– здійснити криміналістичний аналіз сучасного стану, теоретичної розробленості проблеми розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою;

– визначити елементний склад криміналістичної характеристики зазначених кримінальних правопорушень, розкрити особливості предмета кримінального правопорушення та надати характеристику членам організованої групи;

– систематизувати способи вчинення кримінальних правопорушень та визначити типovu слідову картину;

– з'ясувати особливості надходження первинної інформації про вчинення кримінального правопорушення та перелік обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування;

– конкретизувати типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ч. 5 ст. 191 КК України, та виокремити версії щодо встановлення членів організованої групи;

– сформулювати пропозиції щодо вдосконалення взаємодії уповноважених осіб, які здійснюють досудове розслідування, з органами державного фінансового контролю;

– надати рекомендації щодо особливостей проведення негласних слідчих (розшукових) дій для визначення подальшого напрямку розслідування;

– охарактеризувати особливості проведення окремих процесуальних дій початкового етапу розслідування у кримінальному провадженні;

– розкрити значення судових експертиз та можливості інших форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень.

Об'єкт дослідження становлять кримінальні процесуальні відносини, що виникають у діяльності правоохоронних органів під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою.

Предмет дослідження – *розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою.*

Методи дослідження. Відповідно до поставленої мети, через призму об'єкта і предмета дослідження застосовано низку загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання.

Основою для використання методологічної бази став *діалектичний метод* дослідження, який застосовано під час аналізу юридичної природи кримінальних правопорушень проти власності як антисоціального негативного явища. *Формально-логічні методи* застосовувалися під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень, нормативних актів, наукових положень і концепцій, що становлять предмет дослідження (розділи 1–3). *Системно-структурний метод* – для визначення елементів криміналістичної характеристики правопорушень, класифікації та встановлення між ними кореляційних зв'язків (розділ 1). *Функціональний метод* – для систематизації слідчих версій, а також визначення переліку обставини, що підлягають встановленню, та особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) (розділи 2–3). *Системно-структурний метод* – для систематизації типових способів привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого ОГ, виокремлення типових слідчих версій (підрозділи 1.3, 2.2). *Типологічний* – для створення криміналістичного портрету злочинців (членів ОГ), що містить вагомі для розслідування ознаки, а також опису тактичних особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій (підрозділи 1.2, 3.1, 3.2, 3.3). *Порівняльно-правовий метод* – для аналізу нормативно-правової бази, що визначає діяльність суб'єктів господарювання, а також регламентує кримінальні та кримінально-процесуальні відносини на стадії досудового слідства (розділи 1–3). *Історико-правовий метод* – для дослідження наявних методик розслідування економічних злочинів у різні часові періоди та вплив законодавчих змін на процес розслідування (підрозділ 1.1). *Функціональний метод* – для формування пропозицій до законодавчих норм щодо підвищення рівня взаємодії між уповноваженими особами та органами державного фінансового контролю (підрозділ 2.3), а також оформлення результатів проведення НСРД (підрозділ 3.1). *Соціологічний метод* – для проведення анкетування слідчих, працівників оперативних та експертних підрозділів МВС України (розділи 1–3). На основі *синтезу* сформульовано загальні висновки за темою дослідження (розділи 1–3).

Емпіричну основу дослідження становлять згруповані відомості Єдиного

звіту про вчинені кримінальні правопорушення офісу Генерального прокурора за 2019–2023 рр., а також узагальнення оперативної, слідчої та судової практики у період 2012–2024 рр. Зокрема, досліджено матеріали 287 кримінальних проваджень за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Харківська, Черкаська та Чернівецька області, м. Київ), за 2017–2024 рр.; зведені результати анкетування 265 слідчих, 153 працівників органів прокуратури, 288 співробітників оперативних підрозділів, 136 обізнаних осіб, зокрема ревізорів, аудиторів, працівників експертних установ, що належать до МВС України та Міністерства юстиції України. Під час дослідження використано власний досвід роботи у підрозділах Національної поліції України, зокрема Департаменту стратегічних розслідувань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці комплексним монографічним дослідженням криміналістичної характеристики та організаційно-тактичних аспектів розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, в якому сформульовано низку наукових положень і практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування Національної поліції, що вирізняються науковою новизною та мають важливе теоретичне і практичне значення, зокрема:

вперше:

– розроблено концептуальні основи досудового розслідування кримінальних правопорушень за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учинених організованими групами, що поєднують теоретико-методологічні положення та практичні рекомендації, спрямовані на встановлення криміналістично значущої інформації для з'ясування всіх обставин кримінального правопорушення та встановлення причетності членів організованої групи до вчинення кримінального правопорушення, кваліфікованого за ч. 5 ст. 191 КК України;

– розроблено комплекс НСРД (аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з електронних інформаційних систем; аудіо-, відеоконтроль місця; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; використання конфіденційного співробітництва), який дозволяє встановити елементи складу кримінального правопорушення та довести ознаки організованої групи;

– запропоновано внести зміни до ч. 3 ст. 252 КПК України та викласти текст у такій редакції: *«Протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій з додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту їх складання передаються прокурору»;*

– надано характеристику членам організованої групи, спрямовану на підвищення ефективності організаційних заходів щодо стратегічного та

тактичного забезпечення досудового розслідування, з визначенням специфічних ознак, притаманних виключно економічній злочинності, як вплив на розподіл бюджетних видатків, формування дохідної частини місцевих бюджетів, контроль замовників найбільших закупівель, вплив на підприємства та осіб, які здійснюють діяльність у сфері зовнішньоекономічної діяльності;

удосконалено:

– класифікацію сучасних способів привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учинених організованими групами, залежно від сутності господарсько-фінансових операцій, серед яких: 1) привласнення коштів шляхом умисних дій службових осіб щодо відпуску продукції підприємства покупцям, які не планують розраховуватися за нього; 2) привласнення коштів підприємства шляхом закупівлі товарів, робіт чи послуг за завищеною вартістю, у тому числі за авансовими звітами; 3) привласнення майна шляхом застосування злочинного впливу на власника підприємства, службових осіб органів самоврядування та їх підрозділів тощо;

– криміналістичні рекомендації щодо тактичних особливостей проведення тимчасового доступу до речей та документів, огляду, обшуку та звуження кола обшукуваних осіб, шляхом попереднього відпрацювання їх причетності до діяльності кримінального групування;

– організаційно-тактичні особливості взаємодії слідчого з іншими органами, відомствами, організаціями, зокрема, працівниками органу державного фінансового контролю, результати діяльності яких дозволяють вчасно виявляти порушення норм закону та в комплексі з матеріалами оперативно-технічних заходів слугують підставою для відкриття кримінального провадження;

– положення щодо використання спеціальних знань за такими типовими формами, як проведення судових експертиз, залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій, консультацій фахівців, використання результатів відомчих перевірок, які суттєво сприяють встановленню факту привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та доведенню провини кожного члена організованої групи;

– питання взаємодії слідчого з органами державного фінансового контролю шляхом внесення змін до ч. 2 ст. 93 КПК України та запропоновано викласти у такій редакції: *«Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, ініціювання проведення інспектувань (ревізій) та інших перевірок, що здійснюються органами державного фінансового контролю, а також проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом»;*

набули подальшого розвитку:

– криміналістичне вчення про типову слідову картину, що відображена в

електронних (віртуальних) та ідеальних слідах, а також слідах-предметах (документи, комп'ютерна техніка, засоби зв'язку), слідах-речовинах, слідах-відображеннях (відбитки печаток і штампів, відбитки папілярних ліній);

– правові засади відкриття кримінального провадження та зміст джерел надходження інформації про вчинення правопорушення (рапорт оперативного співробітника, заяви від громадян, суб'єктів господарювання тощо);

– науковий підхід до оцінки ознак організованої групи та визначенні коефіцієнта їх значущості, серед яких стійкість, ієрархічність, зорганізованість, об'єднаність єдиним планом та розподіл виконуваних функцій, у зв'язку з чим запропоновано зміни кількісного критерію у ч. 3. ст. 28 КК України та запропоновано викласти у такій редакції: *«Кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (дві і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи»;*

– тактичні прийоми обшуку залежно від ситуацій, що виникають на початковому етапі розслідування (конфліктні чи безконфліктні);

– перелік обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а також доводять факт розкрадання саме членами організованої групи;

– теоретичні положення щодо окремих кримінально-процесуальних і криміналістичних категорій (криміналістична характеристика, СРД, НСРД, типові слідчі ситуації, спеціальні знання, обставини, що підлягають доказуванню);

– наукові підходи щодо встановлення впливу організованої злочинної діяльності на соціально-економічні процеси у державі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації впроваджені та використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – для удосконалення законодавства у сфері запобігання кримінальним правопорушенням сформульовано низку пропозицій щодо внесення змін і доповнень до чинного Кримінального процесуального кодексу України;

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення діяльності органів досудового розслідування, оперативних та експертних підрозділів Національної поліції (акти впровадження Управління стратегічних розслідувань в Дніпропетровській області ДСР Національної поліції України від 22.09.2023 р., Дніпропетровського НДЕКЦ МВС від 27.12.2023 р.).

– *науковій діяльності* – для удосконалення методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень проти власності (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 28.12.2023 р., Дніпровського державного університету внутрішніх справ від 14.03.2024 р., Харківського національного університету внутрішніх справ від 19.03.2024 р.);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін

«Організація розслідування кримінальних правопорушень», «Криміналістика», «Кримінальний процес», «Оперативно-розшукова діяльність», а також підготовці підручників, навчальних посібників та монографій (акти впровадження ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 25.12.2023 р., Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного Університету розвитку людини «Україна» від 15.03.2024 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях: «Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України» (м. Київ, 2022 р.), «Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 2023 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у семи наукових публікаціях, з яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, дві – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація містить основну частину (вступ, три розділи, що містять дев'ять підрозділів, висновків), список використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 221 сторінку, з яких 144 сторінки основного тексту. Список використаних джерел налічує 181 найменування і займає 22 сторінки, 9 додатків викладено на 37-и сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, висвітлено рівень вивчення проблеми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано методологічну основу й емпіричну базу роботи, з'ясовано наукову новизну та висвітлено прикладне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію окремих положень дисертації, публікації та визначено структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1 «Наукові засади побудови криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою» містить три підрозділи, які присвячено дослідженню стану наукової розробки та проблемам розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ч. 5 ст. 191 КК України, а також опису ознак окремих елементів криміналістичної характеристики.

У *підрозділі 1.1 «Стан наукової розробленості проблем розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ч. 5 ст. 191 КК України»* здійснено аналіз організованої злочинної діяльності на тлі вивчення економічних злочинів, зокрема привласнення, розтрати майна або заволодіння

ним шляхом зловживання службовим становищем. З'ясовано наукові підходи щодо основних понятійних категорій: «організована діяльність», «організована група», «службова особа», «привласнення», «розтрата майна», «заволодіння майном», «зловживання службовим становищем», які мають значення за окресленою проблематикою.

Констатовано, що участь в реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, усунення причин і умов її існування, удосконалення правової бази у вказаній сфері є одними з основних завдань, покладених на правоохоронні органи, насамперед Національну поліцію України. З'ясовано, що у 2023 році було закінчено кримінальні провадження про кримінальні правопорушення, пов'язані з привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учинені ОГ та ЗО (ст. 191 КК України / у тому числі ч. 5 ст. 191 КК України): Національною поліцією – 336/38, з них злочинних організацій – 19/7; Службою безпеки України – 1/1, з них злочинних організацій – 0/0; Бюро економічної безпеки України – 1/0, з них злочинних організацій – 0/0; Державним бюро розслідувань – 60/0, з них злочинних організацій – 0/0; Національним антикорупційним бюро України – 1/1, з них злочинних організацій – 0/0.

Велику увагу надано питанням підслідності, розглянуто нормативно-правову базу щодо цього та сучасну судово-слідчу практику за матеріалами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Зосереджено увагу на випадках, коли матеріали за фактами кримінальних правопорушень, передбачених ст. 191 КК, передаються на досудове розслідування Національному антикорупційному бюро України.

Виокремлено низку проблемних питань, що виникають під час розслідування фактів привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем: 1) складність доказування, вчинення в умовах неочевидності; 2) зміна попередньої кваліфікації на інші статті КК України; 3) відсутність належної взаємодії між працівниками органів прокуратури, оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України; 4) низький рівень обізнаності уповноважених осіб щодо сучасних способів злочинної діяльності тощо.

У підрозділі 1.2 «Предмет злочинного посягання та характеристика членів організованої групи» розглянуто ключові елементи криміналістичної характеристики у взаємозв'язку та взаємозалежності одне від одного та їхній вплив на механізм учинення кримінального правопорушення.

Схарактеризовано предмет злочинного посягання як майно суб'єктів господарювання всіх форм власності. Доведено, що в кримінальних провадженнях за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого ОГ, вагому частину становлять бюджетні кошти, виділені з бюджетів різних рівнів, які було висвітлено залежно від суб'єкта і призначення. З'ясовано перелік майна, яке в умовах сьогодення частіше становить предмет протиправних посягань, зокрема окрему увагу надано майну військового призначення.

Досліджено криміналістично значущі *ознаки членів організованої групи* за фактами вчинення кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ч. 5 ст. 191 КК України, з поділом на дві групи: 1) відомості, що притаманні загальнокримінальній злочинності; 2) відомості, які притаманні виключно економічній злочинності.

На підставі аналізу матеріалів кримінальних проваджень сформовано криміналістичний портрет організатора організованої групи, переважно це службові особи, які обіймають керівні посади у бюджетних установах – 64,6 %, раніше не судимі – 53,4 %. Водночас щодо службових осіб суб'єктів господарювання недержавної форми власності – мали судимість 14,7 %.

Виявлено ОГ, до складу яких входять два і більше організаторів її злочинної діяльності. За статевими ознаками переважно це чоловіки – 63,1 %, за сімейним станом – у зареєстрованих відносинах 46,7 %. Більшість злочинців мають перший (бакалаврський) або другий (магістерський) рівень освіти – 91,2 %. Виявлено осіб, які мають декілька вищих освіт (професійну і економічну) – 35,3 %. За віковим критерієм – 35–50 років, мають впливові зв'язки серед представників органів державної влади й управління (83,2 %).

З'ясовано типологічні ознаки виконавців, які пов'язані з галуззю, в якій вчиняється кримінальне правопорушення – це особи, як жіночої, так і чоловічої статі, віком 25–50 років, які не є службовими особами (56,1 %), але мають доступ до розрахункових рахунків підприємства або виконують адміністративно-господарські та інші функції, мають повну загальну середню освіту (78,4 %), а також вищу освіту (37,6%), професійно-технічну (62,4 %), за сімейним станом – у зареєстрованих відносинах (32,6) %, мали судимість (28,3 %).

Сформовано типовий «портрет» інших членів організованої групи (підбурювача, пособника).

Поділяючи думки науковців (А. М. Кислий, С. А. Кузьмін), обґрунтовано, що такі ознаки, як стійкість, ієрархічність, зорганізованість, об'єднаність єдиним планом та розподіл виконуваних функцій висвітлюють якомога чіткіше сутність організованої групи, ніж кількісний критерій (не менше трьох осіб). У зв'язку з цим запропоновано відповідні зміни до ч. 3 ст. 28 КК України «Вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією».

У підрозділі 1.3 «Типові способи вчинення кримінальних правопорушень та слідова картина» здійснено детальний аналіз сучасних способів привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, а також механізму виникнення та різновидам слідової картини.

На підставі узагальнення наукових розробок учених (С. М. Зав'ялов, В. Ю. Шепітько, М. В. Салтевський) схарактеризовано наукові підходи щодо визначення способу вчинення кримінальних правопорушень, спираючись на їхню тривірневу структуру. Встановлено, що більшість способів протиправної діяльності становлять декілька самостійних операцій та детерміновані низкою факторів, серед яких: сутність господарсько-фінансових операцій, посада та

функційні обов'язки правопорушників, їх особисті моральні якості тощо.

З'ясовано *типові способи*, що відповідають умовам сьогодення, серед яких: привласнення майна шляхом застосування злочинного впливу на власника підприємства, службових осіб органів самоврядування та їх підрозділів тощо.

Надано увагу способам вчинення протиправних дій організованою групою, пов'язаних із проведенням публічних закупівель. Вчинення низки операцій неможливе без залучення декількох осіб, ролі яких чітко розподілені – складання документів, безпосереднє проведення закупівлі, пошук та постачання товарів, складання відповідних протоколів, замовлень, заяв, підписання договорів, актів приймання-передачі, проведення розрахункових операцій тощо.

Зазначено, що кримінальні правопорушення, кваліфіковані за ч. 5 ст. 191 КК України, вчиняються на підприємствах, установах, організаціях усіх форм власності, тому акцентовано, що бюджетним і комунальним суб'єктам господарювання притаманні окремі способи, вчинення яких не спостерігається під час діяльності приватних суб'єктів господарювання. Серед таких: безпідставне нарахування та виплата різноманітних трудових виплат особам, які фактично не працюють на підприємстві, установі, організації, але документально оформлені як працівники; використання приміщень, обладнання, яке перебуває на балансі підприємства, у власних інтересах або інтересах третіх осіб тощо.

Виділено *типові сліди* кримінальних правопорушень, які містяться в документах в паперовій та електронній формах. При цьому акцентовано на електронних слідах, що містяться в комп'ютерній техніці, засобах зв'язку співучасників, в соціальних мережах (Twitter, Facebook), онлайн-платформах публічних закупівель (Prozorro), тощо. У паперових документах, крім змістовної частини, яка підтверджує чи спростовує склад кримінального правопорушення, важливого значення набувають рукописи, відбитки печаток та штампів, папілярних ліній тощо, які в подальшому експертним шляхом дозволяють ідентифікувати злочинців.

Наголошено на значенні ідеальних слідів, які збереглися у пам'яті не тільки працівників підприємства, установи або організації, де вчинено кримінальне правопорушення, а й поза межами роботи (сусіди, обслуговуючий персонал, близьке оточення). Значну увагу надано звуковим слідам, отриманим шляхом проведення НСРД.

Розділ 2 «Особливості початкового етапу розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою» містить три підрозділи, в яких надано характеристику особливостям початку кримінального провадження; обставинам, що підлягають встановленню; типовим слідчим ситуаціям; версіям щодо встановлення осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, кваліфікованого за ч. 5 ст. 191 КК України.

У підрозділі 2.1 «Особливості початку досудового розслідування та коло обставин, що підлягають встановленню» розглянуто особливості початкового етапу розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, сформовано коло обставин, які підлягають встановленню.

Наголошено на проблемних питаннях, що виникають під час ухвалення рішення про початок кримінального провадження за фактом привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого ОГ. Встановлено підстави для відкриття кримінального провадження: за рапортом оперативного працівника, слідчим, заяви від громадян, суб'єктів господарювання тощо. Надано рекомендації щодо оцінки первинної інформації, яка надходить до правоохоронних органів.

Окрім обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, регламентованих кримінально-процесуальним законодавством, схарактеризовано обставини, що доводять вчинення розкрадання саме членами організованої групи (структура ОГ, розподіл ролей, встановлення організатора та інших співучасників розкрадань тощо).

Привернуто увагу до наукових поглядів учених, які визначають обставини, які підлягають доказуванню, з урахуванням механізму кримінального правопорушення (наскрізні, спільні та диференційовані), що підлягають встановленню.

У підрозділі 2.2 «Типові слідчі ситуації та версії щодо встановлення осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, кваліфікованого за ч. 5 ст. 191 КК України» виявлено типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого ОГ, із визначенням найбільш сприятливих, серед яких: слідча ситуація, що полягає у виявленні протиправної діяльності, її документуванні оперативними підрозділами та у подальшому реєструванні кримінального провадження на підставі зібраних матеріалів про обставини кримінального правопорушення, які надійшли в порядку ст. 214 КПК. Серед інших слідчих ситуацій виділено виявлення факту привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого ОГ, слідчим самостійно; за заявами осіб, яким стало відомо про обставини його вчинення; кримінальне правопорушення, кваліфіковане за ч. 5 ст. 191 КК; за матеріалами перевірок Держаудитслужби; за повідомленнями ЗМІ та з інших джерел, передбачених законодавством.

Сформовано типові версії початкового етапу розслідування за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого ОГ: 1) **вчинено** привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; 2) протиправні дії вчинено службовою особою; 3) кримінальне правопорушення вчинено організованою групою.

У підрозділі 2.3 «Взаємодія слідчих і працівників оперативних підрозділів Національної поліції з державними контролюючими органами щодо протидії привласненню, розтраті майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою» надано увагу спільній діяльності з органами державного фінансового контролю, Держпродспоживслужбою, особливості взаємодії уповноважених осіб з іншими органами, відомствами, підприємствами, установами, організаціями, банками,

громадськістю з метою вчасного виявлення та документування події, що може містити ознаки розкрадань, вчинених ОГ, а також обміну криміналістично значущою інформацією як на початковому етапі розслідування, так і до внесення відомостей до ЄРДР.

На підставі наукових поглядів учених (С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, В. А. Бідняк) проаналізовано види відомчих перевірок, звернено увагу на їх значущість для досудового розслідування: у 46,8 % досліджених матеріалах кримінальних проваджень проводились інспектування (ревізії), 37,1 % – фінансовий аудит, 23,4 % – перевірка закупівель, 17,3 % – моніторинг закупівель. Виокремлено тенденції щодо їх використання в умовах сучасної законодавчої регламентації та сформовано пропозиції до КПК України в частині призначення інспектування (ревізії) та інших перевірок слідчим.

Запропоновано внесення змін до ч. 2 ст. 93 КПК «Збирання доказів» в частині надання слідчому повноважень призначати проведення позапланових інспектувань (ревізій) та інших відомчих перевірок, що здійснюються органами державного фінансового контролю.

Особливу увагу надано міжнародному співробітництву, оскільки часто організована злочинна діяльність групи у сфері службової діяльності має транснаціональний характер.

Розділ 3 «Особливості проведення окремих процесуальних дій під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою» містить три підрозділи, в яких висвітлено питання організації й тактики проведення обшуку, огляду, тимчасового доступу до речей та документів, а також негласних слідчих (розшукових) дій. Велику увагу надано призначенню судових експертиз та особливостям інших форм використання спеціальних знань.

У підрозділі 3.1 *«Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій»* констатовано, що протидія організованій злочинності, зокрема пов'язаної з привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, неможлива без проведення комплексу НСРД, результати проведення якого впливають на кількість та якість проведення інших процесуальних дій.

Обґрунтовано, що у більшості випадків на початковому етапі розслідування неможливо визначити, який вид НСРД необхідно застосувати для отримання доказів злочинної діяльності ОГ. Результатами опитування співробітників оперативних підрозділів ДСР НП України та СБ України, слідчих НП України, детективів НАБУ, ДБР та БЕБ доведено, що під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, особливого значення набувають такі НСРД: «Аудіо-, відеоконтроль особи» (ст. 260 КПК); «Накладення арешту на кореспонденцію» (ст. 261 КПК); «Огляд і виїмка кореспонденції» (ст. 262 КПК); «Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж» (ст. 263 КПК); «Зняття інформації з електронних

інформаційних систем» (ст. 264 КПК); «Установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу)» (ст. 268 КПК); «Спостереження за особою, річчю або місцем» (ст. 269 КПК); «Моніторинг банківських рахунків» (ст. 269-1 КПК); «Аудіо-, відеоконтроль місця» (ст. 270 КПК); «Контроль за вчиненням злочину» (ст. 271 КПК); «Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації» (ст. 272 КПК); «Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження» (ст. 274 КПК); «Використання конфіденційного співробітництва» (ст. 275 КПК).

Зосереджено увагу на тактичних помилках і прорахунках під час проведення НСРД, таких як: забезпечення режиму таємності, документальне оформлення клопотання та результатів проведеної НСРД, з технічними оснащенням виконавців НСРД тощо.

Доведено, що під час документування діяльності ОГ, яке передбачає аналіз і вивчення великого обсягу криміналістично значущої інформації щодо трьох і більше осіб за тривалий період, правоохоронні органи стикаються з проблемою дотримання строків щодо складання протоколів про проведення НСРД з додатками, які, відповідно до ч. 3 ст. 252 КПК, не пізніше ніж через 24 години з моменту припинення зазначених негласних слідчих (розшукових) дій повинні передаватися прокурору. Сформовано пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства в окресленому напрямі.

У підрозділі 3.2 «Організаційно-тактичні особливості проведення обшуку, огляду, тимчасового доступу до речей та документів» досліджено актуальні питання проведення слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження, які мають значення на початковому етапі розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою.

Велику увагу надано *тимчасовому доступу до речей і документів*. За цією категорією кримінальних проваджень виникає необхідність у тимчасовому доступі не тільки до документів економічного характеру, що підтверджують або спростовують певні фінансові операції. Зауважено, що на сьогодні важливого значення набуває тимчасовий доступ до інформації, яка наявна в операторів та провайдерів телекомунікацій, їх транспортних телекомунікаційних мережах. Завдяки чому уповноважена особа має змогу отримати криміналістично значущу інформацію про телекомунікаційні послуги, надані членам організованої групи. Обґрунтовано, що проведення тимчасового доступу до речей та документів дозволяє отримати великий обсяг необхідної для доказової бази документації у відносно короткий термін. У разі відмови у видачі таких документів або речей, слідчий може використати цей аргумент для обґрунтування необхідності проведення обшуку.

Визначено місця проведення обшуку та об'єкти пошуку, серед яких особливе значення для розслідування мають документи. Визначено тактичні прийоми обшуку, ситуації, які можуть виникати залежно від ставлення обшукуваного під час обшуку. Акцентовано на проведенні одночасних обшуків

не тільки за місцем мешкання або роботи членів організованої групи, а й у приміщеннях, які належать та використовуються їх родичами, в автомобілях, інших об'єктах рухомого та нерухомого майна.

Окрему увагу надано результативності проведення обшуку та факторам, що впливають на цей показник. У роботі розглянуто питання дотримання режиму секретності, особливості інформування приданих сил, залучення працівників спецпідрозділів для попередження провокаційних дій тощо.

Розглянуто різні види *огляду*, що мають значення для розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень. Доведено, що вагомого значення набуває огляд документів, який впливає на планування подальших процесуальних дій. При цьому виділено огляд цифрових документів та особливості огляду пристроїв, на яких вони розміщені (комп'ютерна техніка, засоби зв'язку), із зазначенням конкретних тактичних рекомендацій їх проведення.

У *підрозділі 3.3 «Особливості призначення та проведення судових експертиз та інші форми використання спеціальних знань»* розглянуто основні поняття та категорії інституту використання спеціальних знань, а також акцентовано на особливому значенні судових експертиз під час формування доказової бази кримінальних проваджень. Досліджено форми використання спеціальних знань, де наголошено на формах, що прямо передбачені законом (участь спеціаліста у кримінальному провадженні, проведення судових експертиз), та форми, які прямо не передбачені кримінальним процесуальним законодавством, однак є не за межами закону (відомчі перевірки, консультації під час призначення судових експертиз тощо).

Наведено перелік предметів, за допомогою яких вчиняється кримінальне правопорушення, а у подальшому стають об'єктами експертного дослідження, серед яких першочергово документи (накази, договори, накладні, специфікації, документи, що свідчать про відкриття рахунків у вітчизняних та зарубіжних банках, про придбання нерухомості тощо), а також печатки, штампи, записи з камер спостереження, ноутбуки, жорсткі диски, файли, засоби зв'язку тощо.

Доведено, що уповноважена особа не може володіти щодо їх специфіки в повному обсязі, тому доречним є залучення фахівців економістів, бухгалтерів, аудиторів для допомоги як спеціалістів під час проведення таких слідчих (розшукових) дій, як обшук та огляд. Встановлено, що участь спеціаліста набуває особливого значення під час проведення огляду комп'ютерної техніки, що дає змогу таким чином встановити документи, які готувались різними особами (бухгалтер, економіст, юрист, директор, інші особи), що підтверджує їхню обізнаність у готуванні до вчинення кримінального правопорушення. При цьому проведення фото- та відеофіксації цих дій може виконуватись як інспекторами-криміналістами відділу криміналістичного забезпечення, так і особами, що здійснюють оперативне супроводження досудового розслідування.

Висвітлено особливості підготовки і проведення судових експертиз, зокрема: судово-економічної, почеркознавчої, товарознавчої, технічної експертизи документів, комп'ютерно-технічної, телекомунікаційної тощо. Акцентовано на збиранні порівняльного матеріалу для почеркознавчої

експертизи, відібраного від всіх учасників кримінального правопорушення, навіть коли рукописи та підписи виконані від імені однієї особи.

З'ясовано, що судові експертизи внаслідок багатооб'єктності та великої кількості вирішуваних питань потребують більше часових витрат. Виокремлено організаційно-тактичні помилки, які допускали уповноважені особи під час призначення судових експертиз: у 29,9 % випадків питання виходили за межі експертного дослідження; 13,6 % – їх не можна було вирішити за наданими об'єктами; 45,7 % – для вирішення поставлених питань були необхідні додаткові зразки; 12,1 % – питання за своїм змістом дублювали одне одного; 11,6 % – потребували додатково залучення інших спеціалістів; 11,3 % – інші причини. Окреслено коло вирішуваних питань за наведеними судовими експертизами.

Наголошено на значенні консультативної допомоги обізнаних осіб на підготовчій стадії проведення судових експертиз для вибору експертної установи, послідовності призначення судових експертиз, підготовки порівняльного матеріалу, додаткових матеріалів (дроти, паролі, рукописи), упаковки, зберігання об'єктів, їх кількості з однієї серії тощо. Зауважено на очній формі таких консультацій, якщо є змога – за наявності досліджуваних об'єктів. У разі комунікації за допомогою засобів зв'язку обсяг консультативної допомоги значно обмежується.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що виявляється у розробленні теоретико-прикладних засад методики розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, а також формулюванні науково обґрунтованих практичних рекомендацій і пропозицій щодо їх розвитку й удосконалення. В результаті дослідження сформовано низку теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій, основними з яких є такі:

1. Здійснено криміналістичний аналіз сучасного стану, теоретичної розробленості проблеми розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. Розкрито сутність організованої злочинної діяльності через сукупність соціально-економічних, кримінально-правових, процесуальних та криміналістичних підходів. На підставі аналізу наукових поглядів учених встановлено, що проблематика розслідування кримінальних правопорушень на монографічному рівні не досліджувалась. У той же час, критично низькі показники кримінальних проваджень, кваліфікованих за ст. 191 КК України, у т.ч. ч. 5 ст. 191 КК України, за якими закінчено досудове розслідування, та матеріали направлені до суду, вимагають розробки цілісної системи наукових і практичних рекомендацій, сформованих у приватну методику розслідування, яка покликана відповідати сучасним вимогам судової та слідчої практики.

Встановлено, що протиправна діяльність організованих груп за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання

службовим становищем, відбувалась на державних та приватних підприємствах, установах, організаціях незалежно від їх напрямку діяльності (паливо, харчування, енергетика, освіта), водночас близько 86,8 % кримінальних правопорушень було вчинено з використання корумпованих зв'язків.

2. Визначено елементний склад криміналістичної характеристики привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою.

Один з ключових елементів криміналістичної характеристики як предмет протиправних посягань характеризується майном суб'єктів господарювання всіх форм власності, де значну частину складають кошти (67,6 %) в готівковій та безготівковій (88,1 %) формах, у великих та особливо великих розмірах. У 42,4 % предмет протиправного посягання складає майно, серед якого: продукти харчування, паливо, зерно, лісопродукція, будівничі матеріали та обладнання, типографське обладнання, вироби з дорогоцінних металів, інше рухоме та нерухоме майно. В умовах сьогодення відмічено випадки, коли предмет протиправного посягання становить майно Міністерства оборони України, зокрема, комплектуючі для зенітно-ракетних комплексів ППО та артилерійських систем, танкові двигуни, двигуни для бронемашин тощо.

Надано характеристику членам організованої групи залежно від розподілу їх протиправних функцій, а також з огляду на сукупність соціально-демографічних, професійних, психологічних та інших ознак. За кримінальними правопорушеннями, кваліфікованими за ч. 5 ст. 191 КК України, серед правопорушників зазначені особи керівної ланки суб'єктів господарювання, бухгалтери, підрядники, постачальники товарів, виконавці робіт та послуг, особи, що мають доступ до розрахункових операцій, виконують адміністративно-розпорядчі та інші функції на підприємстві. Звернено на певні типологічні відмінності особи організатора, що є службовою особою суб'єкта господарювання державної та недержавної форми власності.

Встановлено та окреслено ознаки, які характеризують організовану групу (структуру, членів ОГ та їхніх лідерів).

Під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, важливо встановити їх причетність до впливу на: розподіл бюджетних видатків, у тому числі між бюджетними установами, які є розпорядниками коштів державного та місцевих бюджетів, контроль замовників найбільших закупівель, вплив на формування дохідної частини місцевих бюджетів; підприємства та об'єкти паливно-енергетичного комплексу, нафтогазової, надровидобувної та вугільної промисловості, електроенергетики, виробництва, транспортування та реалізації паливно-мастильних матеріалів; підприємства та осіб, які здійснюють діяльність у сфері зовнішньоекономічної діяльності, агропромислової, земельної та лісової сфери, житлово-комунального господарства та інфраструктуру; фонди, страхові та фінансові компанії, обмінні пункти для здійснення валютних операцій, кредитні спілки, лізингові компанії, ломбарди та інші кредитно-фінансові та банківські установи; бізнес-центри, ринки та

фінансові групи. Привернуто увагу до злочинних зв'язків та впливу на органи державної влади і місцевого самоврядування, зокрема на обласну державну адміністрацію та обласну раду, районні ради та адміністрації, а також на контролюючі органи у відповідних сферах; на органи судової влади; на територіальні правоохоронні органи.

Запропоновано внести зміни до ч. 3 ст. 28 КК України «Вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією» та викласти дану норму в такій редакції: *«Кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (два і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи».*

3. Надано криміналістичну класифікацію типових способів привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, залежно від сутності господарсько-фінансових операцій: 1) привласнення майна шляхом застосування злочинного впливу на власника підприємства, службових осіб органів самоврядування та їх підрозділів; 2) привласнення службовими особами продукції, яка виготовляється підприємством; 3) привласнення коштів шляхом умисних дій службових осіб щодо відпуску продукції підприємства покупцям, які не планують розраховуватися за нього; 4) привласнення коштів підприємства шляхом закупівлі товарів, робіт чи послуг за завищеною вартістю, у тому числі за авансовими звітами; 5) привласнення або розтрата коштів підприємства шляхом укладання фіктивних договорів на закупівлю товарів, робіт чи послуг; 6) привласнення коштів шляхом завищення вартості проведених будівельних, ремонтних, монтажних робіт; 7) привласнення коштів шляхом завищення вартості матеріалів і комплектуючих для проведення поточного ремонту обладнання; 8) підміна несправного обладнання або комплектуючих, з метою подальшого його ремонту за рахунок підприємства; 9) привласнення майна шляхом його незаконного списання або відчуження; 10) привласнення майна шляхом його відчуження задля погашення штучно створеної заборгованості підприємства; 11) привласнення майна підприємства шляхом створення уяви фіктивного пограбування або форс-мажору; 12) привласнення паливно-мастильних матеріалів шляхом його понаднормового списання; 13) розтрата ввіреного майна підприємства шляхом незаконного його передавання третім особам; 14) використання обладнання, іншого майна підприємства в особистих цілях.

З'ясовано, що способи підготовки пов'язані з розподілом виконуваних функцій, створення умов привласнення майна, підготовки документів для прикриття, складанні планів закупівель товарів, підшукуванні суб'єктів господарювання, які будуть залучені до злочинної діяльності тощо. Способи приховування пов'язані зі знищення первинної документації та складання

фіктивних документів про фінансово-господарську діяльність, яку майже неможливо перевірити (наприклад, складання договорів на рекламу, піар-компанію, виконання неіснуючих зобов'язань, благодійність).

Виокремлено слідову картину, що дозволяє встановити злочинні зв'язки членів ОГ, розподіл виконуваних ними функцій, взаємозалежність учасників та інші ознаки. Матеріальні сліди відображені у: слідах-предметах (документи, комп'ютерна техніка, засоби зв'язку) – 100 %, слідах-речовинах – 34,2 % та слідах-відображеннях (рукописи і підписи, відбитки печаток й штампів, відбитки папілярних ліній) – 46,1 %. Акцентовано увагу на електронних (віртуальних) та звукових слідах.

4. З'ясовано особливості надходження первинної інформації про вчинення кримінального правопорушення та перелік обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування.

Надходження первинної інформації обумовлено низкою факторів, втім, переважно відомості до ЄРДР про вчинення кримінального правопорушення вносяться за рапортом оперативного співробітника про злочинну діяльність в складі організованої групи (52,6 %) з коротким описом інших обставин кримінального правопорушення (попередню кваліфікацію, орієнтовна суми матеріальних збитків у особливо великих розмірах), а також додатки (матеріали, отримані протягом проведеного ОРД, матеріали перевірок контролюючих органів тощо). Самостійне виявлення ознак правопорушення слідчим, повідомлення в ЗМІ, заяви про кримінальне правопорушення від громадських організацій, банків, підприємств, установ, організацій, анонімні звернення також мають місце, але відзначалось у меншості випадків (47,4 %).

Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях за фактами вчинення розкрадань організованими групами, розглянуто враховуючи їх розподіл на наскрізні, спільні (характерні для всіх кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності) та диференційовані (притаманні для окремих кримінальних правопорушень зазначеної категорії).

5. Конкретизовано типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ч. 5 ст. 191 КК України, та виокремлено версії щодо встановлення членів організованої групи;

Встановлено такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування: 1) виявлення факту привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, слідчим самостійно; 2) кримінальне правопорушення, кваліфіковане за ч. 5 ст. 191 КК, виявлено за заявами осіб, яким стало відомо про обставини його вчинення; 3) кримінальне правопорушення, кваліфіковане за ч. 5 ст. 191 КК, виявлено за матеріалами перевірок Держаудитслужби; 4) кримінальне правопорушення, кваліфіковане за ч. 5 ст. 191 КК, виявлено за повідомлення ЗМІ та з інших джерел, передбачених законодавством.

Найбільш сприятливою є слідча ситуація, коли факт протиправної діяльності виявляється і документується оперативними підрозділами ДСР НП України, СБУ та іншими правоохоронними органами, а після цього кримінальне

провадження реєструється на підставі зібраних матеріалів про обставини кримінального правопорушення, які надійшли у порядку ст. 214 КПК України.

Визначено типові версії, які визначають першочергові дії початкового етапу розслідування за фактами ч. 5 ст. 191 КК України.

6. Сформовано пропозиції щодо вдосконалення взаємодії уповноважених осіб, які здійснюють досудове розслідування, з органами державного фінансового контролю.

Задля підвищення ефективності взаємодії слідчого з органами державного фінансового контролю запропоновано внесення змін до ч. 2 ст. 93 КПК України «Збирання доказів» та викласти її у такій редакції: *«Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, ініціювання проведення інспектувань (ревізій) та інших перевірок, що здійснюються органами державного фінансового контролю, а також проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом».*

7. Надано рекомендації щодо особливостей проведення негласних слідчих (розшукових) дій для визначення подальшого напрямку розслідування.

Обґрунтовано, що для початкового етапу розслідування надзвичайно вагомим є планування проведення всього комплексу НСРД, які застосовуються у кримінальному провадженні. Запропонований підхід дозволяє отримати докази організованої злочинної діяльності, встановити динаміку та спрогнозувати розвиток події, встановити кожного учасника організованої групи, їх зв'язки та роль у протиправній діяльності; встановити майно та місця зберігання коштів, здобутих злочинним шляхом, місця зберігання документів, інших чинників, які можуть бути використанні як докази протиправної діяльності, а також завчасно попередити інші протиправні дії та не допустити настання суспільно-небезпечних наслідків.

Доведено, що найбільш ефективними НСРД для документування злочинної діяльності організованих груп є: «Аудіо-, відеоконтроль особи» – 45 %, «Зняття інформації з електронних інформаційних систем» – 52 %, «Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж» – 36 %, «Аудіо-, відеоконтроль місця» – 26 %, «Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації» – 49 %, «Використання конфіденційного співробітництва» – 57 %. Зауважено, що злочинці застосовують контрзаходи за для забезпечення режиму конспірації. Виокремлено помилки, яких припускаються слідчі та працівники, які здійснюють оперативний супровід кримінального провадження, серед яких особлива увага належить процесуальному оформленню результатів проведення НСРД.

Запропоновано внесення змін до ч. 3 ст. 252 КПК України та викласти її у такій редакції: *«Протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій з додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту їх*

складання передаються прокурору».

8. Охарактеризовано особливості проведення окремих процесуальних дій початкового етапу розслідування у кримінальному провадженні. З'ясовано, що після розпочатих НСРД найбільш поширеними процесуальними діями у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії є: тимчасовий доступ до речей і документів (71 %), обшук (82 %), огляд (86 %), допит потерпілого й свідка (100 %), проведення судових експертиз (100 %).

Зазначено, що тимчасовий доступ до речей і документів проводиться у таких володільців, як банківські установи, підприємства державної, комунальної, колективної, приватної форм власності, та пов'язаний з отриманням великої кількості документів та інформації. Акцентовано, що у кожного члена організованої злочинної групи можуть бути кілька рахунків у кількох банках, вони можуть очолювати або контролювати діяльність кількох пов'язаних суб'єктів господарювання, у тому числі юридичні особи та суб'єкти підприємницької діяльності зі статусом нерезидента. Привласнення коштів або майна може відбуватися за завуальованими схемами з використанням укладення фіктивних договорів і суб'єктів господарської діяльності, які надають послуги з мінімізації податкових зобов'язань, основною метою чого є створення уявлення законної господарської діяльності.

Виділено тактичні прийоми, які підвищують результативність обшуку: час проведення – 46,8 %, раптовість – 69,2 %, одночасне проведення обшуків у фігурантів – 73,5 %, використання технічних засобів – 57,5 %, інші – 14,6 %. Встановлено, що кількість одночасних обшуків збільшується за рахунок їх проведення не тільки за місцем мешкання або роботи членів організованої групи, а і у приміщеннях, які належать та використовуються їх родичами, автомобілях, інших об'єктах рухомого та нерухомого майна. Виділено місця проведення обшуків: службові кабінети (93,2 %), приватне житло (58,3 %), транспортні засоби (42,9 %), житло близьких осіб (34,2 %), інше (14,1 %). При цьому об'єктами пошуку виступають переважно документи, комп'ютерна техніка, засоби зв'язку, кошти, які отримані злочинним шляхом.

Надано рекомендації щодо підвищення результативності проведення обшуку, серед яких: проведення одночасних обшуків з суворим дотриманням режиму секретності, ретельним визначенням часу проведення обшуку, підбором учасників, проведенням інструктажів учасників обшуку безпосередньо перед початком слідчої (розшукової) дії.

Зосереджено увагу на огляді комп'ютерної техніки. Надано алгоритм проведення зовнішнього і внутрішнього огляду комп'ютерної техніки, який складається з покрокових дій та спрямований підвищити результативність зазначеної СРД, проведеною уповноваженою особою самостійно за відсутності можливості залучити обізнаних осіб.

9. Схарактеризовано особливості призначення судових експертиз та можливості інших форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Встановлено, що при розслідуванні кримінальних правопорушень у 100 % випадках призначалися судові експертизи; 87,5 % – залучалися

спеціалісти для проведення процесуальних дій; 78,8 % – надавалися консультації фахівців (обізнаних осіб); 52,8 % – використовувалися результати відомчих перевірок, серед яких окрім інспектування (ревізії) на початковому етапі розслідування значну роль у встановленні зловживань, привласнення або розкрадання коштів підприємств, установ, організацій відіграють фінансовий аудит, перевірка закупівель, моніторинг закупівель.

Доведено, що вагомого значення для розслідування набувають наступні судові експертизи: судово-бухгалтерські експертизи – 91,5 %, почеркознавчі – 89,3 %, товарознавчі судові експертизи – 67,5 %, техніко-криміналістичні експертизи документів – 62,2 %, комп'ютерно-технічні – 38,3 %, телекомунікаційні – 36,9 %, інші – 11,3 %.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Ярошенко Р.В. Сучасні способи привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. *Юридична наука*. 2019. № 5. Том 2. С. 89–94.

2. Ярошенко Р.В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. *Юридична наука*. 2020. № 1. Том 2. С. 133–137.

3. Ярошенко Р.В. Актуальні питання проведення обшуку під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 6 (42). С. 283–287 (Республіка Польща).

4. Yaroshenko R.V. Characterization of the object of unlawful encroachment when investigating criminal offences specified under Part 5, Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 6. С. 192–198.

5. Ярошенко Р.В. Використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Випуск 3. С. 121–126.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Ярошенко Р.В. До питання проведення тимчасового доступу до речей і документів за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. *Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 19–20 жовтня 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 121–123.

7. Ярошенко Р.В. Особливості проведення негласних слідчих

(розшукових) дій за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 15–16 лютого 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 117–120.

АНОТАЦІЯ

Ярошенко Р. В. Розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2024.

У дисертації досліджено теоретико-прикладні засади методики розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. Доведено, що у кримінальних провадженнях за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, вагому частину складають бюджетні кошти. Окрему увагу приділено майну військового призначення, яке становить предмет протиправного посягання. Схарактеризовано інші елементи криміналістичної характеристики. Зокрема, надано криміналістичний портрет членів організованої групи, який висвітлено крізь призму загальних та спеціальних ознак, їх злочинних зв'язків та впливу на органи державної влади та місцевого самоврядування. Досліджено сучасні способи, які використовують організовані групи для розкрадання майна шляхом зловживання службовим становищем. З'ясовано особливості відкриття кримінального провадження окресленої категорії та коло обставин, що підлягають встановленню. Досліджено типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування з метою визначення послідовності проведення процесуальних дій.

Визначено напрями взаємодії уповноважених осіб з органами державного фінансового контролю та іншими контролюючими органами, надано пропозиції щодо вдосконалення процесуального законодавства у зазначеному напрямі. Доведено значення НСРД для початкового етапу розслідування, запропоновано комплекс НСРД задля документування діяльності організованої групи з привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Розкрито тактичні особливості проведення тимчасового доступу до речей та документів, обшуку, огляду, проведення судових експертиз.

Розглянуто особливості використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування, визначено найбільш значимі форми їх використання.

Ключові слова: розслідування привласнення, розтрати майна,

зловживання службовим становищем, організована група, криміналістична характеристика, кримінальне правопорушення, досудове розслідування, методика, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, спеціальні знання, експертиза.

SUMMARY

Yaroshenko R. V. Investigating the misappropriation, embezzlement or appropriation of property by abuse of office committed by an organized group. – The manuscript.

The thesis is for candidate's degree of law in the field 12.00.09 – Criminal Procedure and Forensic Sciences; Judicial Examination; Operational-Search Activity. – Dnipro State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Dnipro, 2024.

The thesis examines the theoretical and applied principles of the investigation methodology of embezzlement, waste of property or possession of it through abuse of official position, committed by an organized group. It has been proven that in criminal proceedings based on the facts of appropriation, waste of property or possession of it through abuse of official position, committed by an organized group, a significant part is made up of budget funds. Particular attention is paid to the property of military purpose, which is the subject of illegal encroachment. Other elements of forensic characteristics are characterized. In particular, a forensic portrait of the members of the organized group is provided, which is highlighted through the prism of general and special features, their criminal connections and influence on state authorities and local self-government. Modern methods used by organized groups to steal property by abusing their official position have been studied. The peculiarities of the opening of criminal proceedings of the defined category and the range of circumstances to be established have been clarified.

Typical investigative situations and versions of the initial stage of the investigation were studied in order to determine the sequence of procedural actions. Areas of interaction of authorized persons with state financial control bodies and other controlling bodies were determined, and proposals were made for improving procedural legislation in the specified direction. The importance of covert investigative (research) actions for the initial stage of the investigation has been proven, the NSRD complex has been proposed for documenting the activity of an organized group of embezzlement, waste of property or taking possession of it through abuse of official position. The tactical features of temporary access to things and documents, search, inspection, and forensic examinations are revealed. The conceptual foundations of the use of special knowledge at the stage of pre-trial investigation of defined criminal offenses are considered, and the most significant forms of their use are determined.

Keywords: *embezzlement investigation, property embezzlement, abuse of official position, organized group, forensic characteristics, criminal offense, pre-trial investigation, methodology, investigative (detective) actions, covert investigative (detective) actions, special knowledge, expertise.*